

FILOSOFIA ȘI PROVOCĂRILE LUMII CONTEMPORANE: PLURALISMUL CULTURII ȘI UNIVERSALITATEA VALORILOR

Prof. univ. dr. Marin Aiftincă

Ceea ce numim astăzi noua modernitate¹, sub semnul căreia am intrat în mileniul trei, are o serie de caracteristici și particularități ce constituie provocări șocante la adresa omenirii. Globalizarea este poate cea mai eclatantă dintre aceste provocări, care solicită un răspuns adecvat, pentru facilitarea progresului lumii într-un sens mai profund. Desigur, omenirea nu se află acum întâia oară în fața unor provocări cruciale pentru destinul său. Ceea ce se întâmplă în prezent face parte din logica devenirii existenței. Numai că amploarea și adâncimea schimbărilor contemporane anticipează efecte cu mult mai grave și, tocmai de aceea, reclamă soluții pe măsură. Se pare că Toynbee², analizând fenomenele de acest fel din Istoria universală, are dreptate când afirmă concludiv că acele culturi ce au fost în stare să adopte soluții potrivite au depășit crizele cu care s-au confruntat și au continuat să existe și să evolueze; celelalte au stagnat ori chiar au dispărut.

În acest context, vom aborda, în cele ce urmează, o temă de stringentă actualitate, din sfera acelor ce pot fi socotite provocări ale lumii contemporane adresate filosofiei și societății în ansamblul ei. Este vorba despre pluralismul culturii și comunicarea interculturală, în condițiile globalizării. Obiectivul demersului nostru consistă în propunerea unei posibile soluții,

---

1. Etapa modernității, pe care o parcurgem în prezent, este numită în diferite feluri: înaltă, nouă, post ori superindustrială (cf. Mircea Malița, *Zece mii de culturi. O singură civilizație*, București, Editura Nemira, 1981, p. 20).

2. Arnold Joseph Toynbee (1889-1975), istoric și profesor englez, preocupat de evoluția civilizațiilor.

pentru depășirea dificultăților și a blocajelor ivite în calea dialogului și a comunicării interculturale, pentru configurarea noului univers cultural, în care suntem destinați să trăim. În final, vom încerca să răspundem unei interogații curente: este posibil ca acest univers să fie conceput și realizat ca o federație globală?

Desigur, în tratarea temei anunțate, pornim de la ideea că, în baza prerogativelor ei tradiționale de a fi „conștiința culturii” întregi sau „conștiința de sine a omului”³, filosofia, aflată în fața sfidărilor actuale, încearcă să cunoască ceea ce este, nu ceea ce ne imaginăm că ar putea fi, și pe acest temei să sugereze o linie de conduită.

Diversitatea culturilor și dreptul lor nestânjenit la afirmare și promovare sunt o moștenire dintre cele mai prețioase cu care am intrat în noul secol. Această realitate se reflectă atât la nivelul experienței de fiecare zi, cât și la nivel conceptual. Discursul modern asupra culturii are în vedere distincția dintre singular și plural, dintre cultură și culturi, accentuând pe cel de-al doilea termen al relației. Spre deosebire de autorii așa-zii „mai vechi”, care priveau cultura la singular, în prezent se folosește cu predilecție termenul „cultură” la plural, ceea ce vrea să exprime emanciparea noastră ideatică și empirică. Drept urmare, se afirmă uneori cu fermitate că „...a nu porni de la diversitatea culturilor în contextul cercetării științifice reprezintă un indice de neștiințificitate; altfel, ne expunem suspiciunii de etnocentrism, ba chiar de imperialism cultural”⁴. Ideea de pluralism cultural se dovedește a fi atât de acaparatoare, încât, sub influența sa directă și a postmodernismului, este negată aproape complet *cultura* în sensul ei general și universal.

Noi considerăm că, de fapt, conceptul de pluralism cultural s-a modelat în raport cu cel de *cultură*, în afara căruia nici nu ar avea vreun sens. De asemenea, nu putem vorbi de culturi în forma pluralității lor, fără a ne raporta la cultură, înțelesă ca modalitate proprie a omului de a fi în lume. În perspectivă ontologică, cultura este realitatea creată de om, diferită de natură, care nu se opune acesteia din urmă, ci o prelungește și o sublimează, dând subtila armonizare între om și esența ultimă a lucrurilor. De la unealta cea mai rudimentară, la cele mai sofisticate instrumente microelectronice

---

3. Mircea Florian, *Filosofie generală*, București, Editura Garamond, 1995, p.20.

4. Herbert Schnadelbach, *Cultura*, în vol. „Filosofie. Curs de bază”, traducere din germană coordonată de Mircea Florian, Editura Științifică, București, 1999, p. 407.

și teorii științifice; de la cele mai simple sentimente, la cele mai rafinate opere artistice, doctrine religioase și sisteme filosofice - toate se regăsesc structurate în forme particulare de expresie, alcătuind împreună universul vast al culturii. În acest sens vorbim de o singură cultură care exprimă, într-o viziune sintetică, experiența speciei umane și singularitatea omului în Cosmos⁵. Așadar, cultura este întregul în forma universalității. Unitatea ei este rezultanta unității omului. Privită în orizont axiologic, cultura este, în fond, realitatea tuturor valorilor, de la cele utilitare, la cele spirituale ce dau sens vieții omenești.

Dacă ne raportăm la nivelul funcțional al culturii, așa cum se pare că procedează abordările pluraliste și relativiste, atunci trebuie să ținem seama de condiționările temporale și spațiale ce marchează existența, evoluția omului și, firește, realizarea culturii. În consecință, există nu una, ci o multitudine de culturi constituite pe parcursul unui proces istoric tensionat, într-o mare diversitate a condițiilor istorice și de mediu. Astfel, grupuri etnice, popoare, națiuni, în trecerea neostoită a generațiilor, conectate la fiorul metafizic al existenței, și-au exprimat spiritualitatea și modul de viață în forme originale de cultură, afirmându-și astfel individualitatea lor în lume. În corelație cu varietatea condițiilor de existență și a sensibilității proprii, oamenii își proiectează o diversitate de scopuri ce se constituie în finalități culturale specifice fiecărei comunități. În orice epocă a evoluției sale, cultura întreține respectul față de anumite valori proprii timpului și aspirațiilor fiecărei comunități umane. De aceea, „chiar dacă admitem o evoluție unitară și progresivă a culturii omenești“, trebuie să reținem că „idealul cultural, mai înainte de a fi general valabil pentru întreaga umanitate, este propriu anumitor societăți și anumitor epoci“⁶. Forța spirituală a idealului modelează cultura oricărui neam sau oricărei comunități umane, imprimându-i accente obiective care îi definesc identitatea. În consecință, există un complex de factori-spațiali, temporali, de mediu, spirituali și axiologici- care dau specificitate fiecărei culturi naționale. Și întrucât națiunea își sublimează energiile spirituale în valori naționale, ea constituie încă suportul identității culturale. De aceea, în contextul pluralismului cultural, vorbim în primul rând de identitate culturală națională și numai după aceea, prin derivare, în sens extensiv, de o

5. Cf. Marin Aiftincă, *Cultură globală și identitate culturală*, în „Revista de teorie socială“, tomul IV, nr. 2/2000, p. 31.

6. Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, în „Opere 8“, Editura Minerva, București, 1979, p. 202.

identitate culturală regională sau, prin comprimare, individuală și de grup. Ultimul aspect angajează o discuție pe tema multiculturalismului, la modă astăzi, generatoare de numeroase opinii contradictorii potențate întrucâtva și de problematica globalizării. Nu insistăm însă acum asupra acestui aspect.

Pe temeiurile conturate mai sus se afirmă specificitatea și diferența obiectivate în forma valorilor, care explică diversitatea culturilor în istorie, apărute pe substratul ontologic comun tuturor. Acest substrat asigură unitatea culturii în ansamblul său, care nu este periclitată de varietatea dinamică a culturilor.

Având determinațiile constitutive arătate, culturile nu sunt niște entități monolitice, închise și complet separate între ele, cum credea Spengler⁷, dar și alții după el. Dimpotrivă, păstrându-și identitatea alimentată de limbă, tradiție și vocația comunității căreia îi aparține, orice cultură are un caracter deschis și este aptă pentru comunicare. Ea poate să primească, să asimileze ori să respingă influențe din afară și, la rândul ei, să ofere altor culturi ceva demn de atenție. Istoria umanității este plină de fapte ce probează comunicarea între culturi, dar nu lipsesc nici aspectele devastatoare ale acestui proces asupra unor culturi care au dispărut, rămânând numai într-un muzeu al istoriei. De la răspândirea marilor religii, la circulația modelelor artistice și ideilor filosofice; de la templele hinduse, la sinteza arhitecturală a Washingtonului de astăzi, avem o impresionantă gamă de mărturii ale comunicării interculturale și, totodată, ale contribuțiilor aduse de popoarele lumii la patrimoniul culturii universale.

În general, este recunoscută ideea că pluralismul culturii implică toleranța și respectul față de celălalt, față de diversitatea culturilor și se aplică atât între țări, cât și în interiorul lor⁸. Ni se pare că nu sunt justificate temerile lui Ricœur⁹, care afirma, într-un studiu publicat în 1955, că „descoperirea pluralității culturilor nu este niciodată un exercițiu inofensiv... În momentul în care descoperim că sunt culturi și nu o cultură, prin urmare în momentul în care mărturisim sfârșitul unui fel de monopol cultural, iluzoriu sau real, suntem amenințați de distrugere de către propria noastră descoperire; dintr-o

---

7. Oswald Spengler (1880-1936) filosof german, care a dezvoltat o filosofie pesimistă asupra istoriei.

8. Mircea Malița, *op. cit.*, p. 235.

9. Paul Ricœur (n. 1913), filosof francez, preocupat de simbolistica freudiană.

dată devine posibil ca să nu fim decât *ceilalți*, ca noi înșine să fim un altul printre ceilalți¹⁰. Dimpotrivă, noi considerăm că pluralismul, dând atenție tezaurului acumulat al tradițiilor culturale, al întregii experiențe, înțelepciuni și conduite umane, reprezintă o inestimabilă resursă de progres al societății pe toate planurile.

Din cele afirmate până aici, nu vrem să se înțeleagă că noi neglijăm dificultățile reale ce obturează procesul comunicării interculturale. Avem în vedere barajul limbilor vernaculare, lipsa tehnologiilor adecvate de comunicare, și, în special, inerția tradițiilor culturale, care, împreună cu limba, constituie izvorul cel mai riguros al identității culturale. În privința tradiției, două aspecte am vrea să reliefăm aici. Primul se referă la faptul că tradiția culturală cultivată doar pe terenul etnicității poate, în anumite condiții, să părăsească calea dialogului, devenind o sursă de conflicte identitare sângeroase, atunci când este exploatată în beneficiu politic. Exemplele cele mai elocvente ni le oferă prezentul nostru dramatic în Europa și Orientul Mijlociu, în Asia și Africa.

Al doilea aspect trimite la tensiunile apărute între tradițiile culturale și globalizare. În fața valului arogant, uniformizator și distructiv al globalizării, sprijinit pe comerț, finanțe, producție și tehnologie, tradițiile tind să se închidă în sine, ca o reacție firească de autoapărare, devenind exclusiviste și conflictuale prin acumulări explozive de energii negative. Cu atât mai mult, cu cât surogatul de „cultură globală” încearcă să înlocuiască tradițiile cu altceva străin și distructiv pentru identitatea culturală, netezind drumul decăderii morale, diminuării energiilor creative ale individului și comunității, împingând omenirea spre un alt tip de totalitarism barbar. Nu trebuie să uităm că globalitatea nu înseamnă numai profit economic, putere politică și circulație liberă a informației. Ea constituie, totodată, o șansă pentru întreaga omenire de a-și afirma liber potențialul creativ și de a trăi în libertate, pace și bunăstare.

Cum se pot evita pericolele amintite și regenera puterea creatoare a tradițiilor, păstrându-ne identitatea culturală? Între soluțiile posibile, una ne-o oferă perspectiva axiologică de abordare a culturilor în contextul globalizării. Păstrând cuplul conceptual cultură și culturi, îl punem în corelație cu cel de valoare și valori. Precizăm că facem distincție între valoare și

10. Paul Ricoeur, *L'histoire et vérité*, Paris, Edition du Seuil, 1955, p. 278.

realizările valorice. După natura ei, valoarea sau, la plural, valorile se deosebesc de raporturile lor de ființare sau de realitate, având „o ființă ideală“, fără a constitui o lume pentru sine. În sens ontologic, valorile se disting prin autonomie, obiectivitate și universalitate - însușiri care nu le fac totuși indiferente față de realitate. Ele sunt independente numai în raport cu situațiile diferite ale realizării lor. În acest sens, valorile sunt condiții ale posibilității bunurilor și, ca urmare, conținuturile de fapt sunt valabile. Se poate spune deci că valoarea, înțelesă generic, este o posibilitate ce poartă în ea motivul ce ne îndeamnă permanent să o actualizăm, să o înfăptuim. Întruparea sau realizarea valorii/valorilor, de la cele care satisfac cerințele primare ale vieții, la cele mai înalte exigențe și aspirații dezinteresate ale spiritului, este determinată de varietatea infinită a condițiilor istorice, geografice, culturale, ceea ce explică pluralitatea formelor de manifestare a lor. Numai modalitățile de întrupare sau de realizare a valorilor explică pluralismul, relativismul și subiectivismul lor. Oricare dintre formele de ființare a valorii nu coincide pe deplin cu valoarea pură căreia îi aparține. În orice întrupare valorică sub forma unei creații de orice tip, a unei atitudini de viață, rămâne mereu o exigență neîmplinită. Idealitatea și perenitatea valorilor fac posibilă o chemare neîncetată spre transcendent, dând sens existenței omului doritor să le realizeze, în viața lui finită, prin participare, libertate și creație. Omul este astfel o oglindă a lumii; își structurează un destin și se deosebește astfel de orice alte viețuitoare.

Considerațiile teoretice formulate succint mai sus ne întăresc convingerea că soluția pentru depășirea consecințelor negative ale globalizării, precum și ale unor dificultăți generate de exacerbarea tradițiilor și diferențelor culturale, constă în modelarea imaginii lumii noastre în termeni de valoare. Vom înțelege, prin urmare, că fiecare cultură fundată pe tradiții, credințe, aspirații, potențial creativ se definește printr-un set de valori ce îi conferă identitate în context universal. A cunoaște și a lua în considerație aceste valori constituie premisa majoră a dialogului între culturi, a comunicării autentice și cooperării interculturale. Având un potențial imens pentru dezvoltarea durabilă, comunicarea și cooperarea interculturală sunt multidimensionale și nu se reduc la simplul import/export de tehnologie sau afaceri financiare - deși acestea sunt foarte importante - și nu suportă hegemonia sau dominația culturală. Comunicarea cere ca fiecare identitate culturală, fundată pe o paradigmă axiologică, să fie respectată, protejată și promovată,

ceea ce justifică ideea elaborării unui cod etic al comunicării interculturale, care să nu fie tributar anumitor culturi. Acesta ar fi un instrument ce ar face posibil ca fiecare cultură să nu se închidă în sine, respingând provocările externe, ci să se manifeste ca o entitate deschisă și relațională, contribuind la realizarea unor valori universale ca pacea, toleranța, adevărul și binele.

Pe fondul celor expuse până aici, ni se par îndreptățite unele critici la adresa globalizării. Se afirmă că lumea contemporană trăiește sub presiunea a două tendințe contradictorii: mondializarea lucrurilor și tribalizarea persoanelor; că globalizarea a anihilat multe proiecte de dezvoltare, a înăbușit scopuri și valori naționale, determinând un adevărat vid existențial¹¹; că valorile utilitare, în forma producției de bunuri materiale și servicii, au devenit prioritate, iar valorile spirituale, ce definesc ființa umană, sunt nesocotite. În aceste condiții, se simte nevoia unui proiect planetar care să interrelaționeze culturile naționale, să integreze diferite teorii ale dezvoltării, să asigure libertatea persoanei și umanizarea societății contemporane. Altfel spus, apare nevoia unei noi paradigme universale. Probabil, de aici s-a ivit proiectul unei federații globale, care din start dă frisoane. Dacă un asemenea proiect va avea ca model O.N.U., credem că ar avea unele șanse. Conceput însă pe alte concepte și criterii, fără a ține seama de natura umană și interesele culturilor și popoarelor, ideea unei federații globale va fi un eșec, așa cum au fost numeroasele proiecte similare propuse de-a lungul istoriei omenirii.

---

11. Cf. Jose Jeronime Moscardo de Souza, *De ce Europa? O viziune din extremul Occident*, în „Academica“, nr. 7, octombrie 2002, anul XII, 144, p. 22-23.